

Mehdi OCAK (2023). Kelamda İhbât, Tekfir Problemi ve Seyfeddin Âmidî'nin Tenkitleri.

Kadim Akademi SBD, C (7), S.1, s. 19-36.

DOI Numarası/DOI Number: 10.55805/kadimsbd.1245437

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi / Application Date: 31.01.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.06.2023

KELAMDA İHBÂT, TEKFİR PROBLEMİ VE SEYFEDDİN ÂMİDÎ'NİN TENKİTLERİ

Mehdi OCAK¹

Özet

Hız. Peygamber sonrasında Müslümanlar arasında bazı tartışmalar meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları siyasi olmakla birlikte bazıları da itikadîdir. Kelam ekolleri itikadî konularda fikir beyan etmişlerdir. Müslüman toplumunda cereyan eden itikadî hadiselerle karşı bir takım düşünceler ifade eden Hâricîler, Mu'tezile ve Mürcie gibi fırkaların her birisinin kendisine has bir yaklaşımı olmuştur. Doğal olarak Ehl-i sünnet şeklinde kendilerini ifade eden düşünce taraftarlarının da her konuyla ilgili değerlendirmeleri olmuştur. Erken tarihten itibaren Müslüman toplumunda tartışılan konulardan biri de Müslüman olduğu halde işlediği kötü ameller sonucu inanç açısından nasıl tanımlanacağı hususudur. Tarihsel olarak bu konuya yaklaşım biçimi farklılık göstermiştir ve her mezhep kendi yöntemi doğrultusunda ihbât ve tekfir olarak ifade edilen konu başlığını tartışmışlardır. Söz konusu problem Mu'tezile'nin öne sürdüğü kelâmî prensipler akabinde kelam ilminde tartışılmıştır. Bu sebebe binaen ihbât ve tekfir meselesi onlarla özdeşleşmiştir. İhbât ve tekfir tezi, bir Müslümanda aynı anda hem iyilikler hem de kötülükler bulunduğu nasıl bir çözüme gidileceğine dönük olan bir formüldür. Bu çalışmada müteahhirun kelamının önemli temsilcilerinden birisi olan Seyfeddin Âmidî'nin konuyla ilgili düşünceleri ve bazı kelam ekollerine yaptığı tenkitler incelenecektir.

Anahtar Kavramlar: Kelam, Seyfeddin Âmidî, İhbât, Tekfir, Va'd, Vâid.

¹ Mardin Artuklu üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslami İlimler ABD, Kelam Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi mehdiseyda@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0819-4714?lang=en>

THE PROBLEM OF İHBÂT AND TAKFİR IN THEOLOGY AND SEYFADDİN ÂMİDÎ'S CRITICISMS

Abstract

After the Prophet, some debates took place among Muslims. Some of them were political, while others were theological. The schools of theology have expressed opinions on theological issues. Each of the factions such as the Khāricīs, Mu'tazila and Murjīya, who expressed some thoughts against the theological events that took place in the Muslim society, had a unique approach. Naturally, the followers of thought who expressed themselves as Ahl al-Sunnah also had evaluations on each issue. One of the issues that has been discussed in the Muslim community since early history is how to define a person in terms of faith as a result of the bad deeds he/she commits even though he/she is a Muslim. Historically, the approach to this issue has differed, and each sect has discussed the issue of ihbât and takfır in accordance with its own method. The problem in question was discussed in the science of theology following the theological principles put forward by the Mu'tazilites. For this reason, the issue of ihbât and takfır has been identified with them. The thesis of ihbât and takfır is a formula for how to solve the problem when a Muslim has both good deeds and bad deeds at the same time. In this study, the thoughts of Seyfaddīn al-Âmidī, one of the important representatives of the theology of the later period, and his criticisms of some theological schools will be analysed.

Keywords: Kelam, Seyfeddin Âmidî, İhbât, Tekfir, Va'd, Vâid.

20

Araştırma
Makalesi

1. GİRİŞ

İhbât mastar değil, mazi ve muzari fiil şeklinde hem mücerred hem mezid olarak Kur'an-ı Kerim'de kullanılmıştır. İhbât; boşa gitmek, değerini kaybetmek, yapılan işin bozulması ve silip yok olması gibi manalara gelmektedir. Ayrıca hayvanın aşırı ot yemesi sonucunda karnının şişmesi, vücuttaki şişkinlik, yaranın iyileşmesinden sonra kalan izler ve kuyunun suyu kalıcı bir şekilde tükenmesi gibi manaları da kullanılmaktadır.² İhbât ıstılah olarak; bazı günahların, iyi olan fiillerin mükâfatını silmesi demektir.³ İhbâtın Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına baktığımızda, hep "amel" kelimesiyle birlikte zikredildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla ihbâtın Kur'an-ı Kerim'deki kullanılışı hep menfî, olumsuz ve tehdidi ifade eden durumlar için kullanılmıştır. Zira "amel" ifadesi Kur'an-ı Kerim'de iyi işler, Allah'ın dinini ikame etmek ve ahiret hayatı için çalışmak gibi manalara

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2008), 6: 3/459-460; İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mücemû'l-Vesît* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.), 1/152.

³ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, 7. Bs (Ankara: İsam Yayınları, 2020), 159.

gelmektedir. Bu bağlamda ihbât ve amelin yan yana gelmesi olumsuz bir manayı ifade etmek içindir.⁴

İhbât kavramı Kur'ân-ı Kerim'de yapılan iyiliklerin silinmesini ifade etmekle birlikte, birçok durumun yanlışlığını dile getirmek için de kullanılmıştır. Örneğin Allah, Kur'an'da "*Allah'a şirk koşarsan amellerin boşa çıkar(ihbât)!*"⁵ ayetiyle ona şirk koşulması halinde bütün iyiliklerin boşa çıkacağını beyan etmektedir. Kâfir olup Allah'ın dinine engel olanlar ve Hz. Peygambere muhalefet edenlerin bütün iyi fiillerinin heba olacağı "*Şüphesiz, kâfir olanlar, Allah'ın dinini engelleyenler ve hidayet apaçık beyan olduktan sonra Peygambere karşı çıkanlar, hiçbir şekilde Allah'a zarar vermezler ve Allah bütün amellerini heba(ihbât) edecektir.*"⁶ ayetiyle ifade edilmiştir. Ayetin devamında rabbimiz şöyle devam etmiştir: "*Ey iman edenler, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin ve yapmış olduğunuz iyilikleri iptal (ihbât)etmeyin.*"⁷ Allah dinden çıkanların amellerinin boşa çıkacağını "*Sizden biri dininden irtidat edip ve kâfir olarak ölürse, bunların yapmış oldukları bütün amelleri hem dünyada hem de ahirette boşa(ihbât) çıkacaktır.*"⁸ ayetiyle belirtmiştir. Genel itibarıyla ihbât kelimesinin geçtiği ayetlere bakıldığında, çoğunlukla imana dair meselelerin incelendiği görülmektedir. Örneğin, Allah'a şirk koşmak, ahiret gününe inanmamak, Hz. Peygambere muhalefet etmek, Allah'ın dinine engel olmak gibi konularda ihbât ifadesi kullanılmıştır.

Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. V. /XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre amellerin boşa çıkması/ihbât olması üç şekilde meydana gelmektedir. Birincisi; dünyevî bir takım işler olup ahirette sahibine herhangi bir yarar sağlamayacak olan amellerdir. Kur'an-ı Kerim'de kafirlerin yapmış oldukları iyiliklerin heba olacağı "*Her ne amel yapmışlarsa, onu saçılmış zerrelere çevirmişizdir.*"⁹ ifadesiyle birinci kısma işaret edilmiştir. Bu ameller sadaka vermek, misafire ikramda bulunmak, sıla-i rahim gibi işlerdir. İkincisi; ahirete yönelik olan ameller olmakla birlikte fakat sahibi o işlerde Allah'ın rızasını kastetmemiştir. Namazın, zekâtın ve haccın gösteriş maksadıyla ifa edilmesi buna örnek olarak verilebilir. Üçüncüsü; birtakım salih amellerin varlığıyla birlikte, karşılarında kötülüklerin ağır basması sonucunda iyi işlerin heba olmasıdır. Kur'an-ı kerim buna da "*Ama terazileri hafif olan*

⁴ Geniş bilgi için bkz. Bakara, 2/217, Âli İmran, 3/22, Maide, 5/5-35, En'am, 6/88, A'raf, 7/147, Tövbe, 9/17-69 Hûd, 11/16, Kehf, 18/105.

⁵ Zümer, 39/65.

⁶ Muhammed, 47/22.

⁷ Muhammed, 47/23.

⁸ Bakara, 2/217.

⁹ Furkan, 25/23.

kimse, o vakit onun anası haviyedir.¹⁰ ayetiyle işaret etmiştir. Yani ameller tartılır. İyilikler ağır basınca kötülükleri, kötülükler ağır basınca iyilikleri silmektedir.¹¹

Tekfir kavramı ise küfür kökünden müştak olup örtmek ve saklamak gibi manalara gelmektedir.¹² Araplar, zırhın bir elbiseyle örtülmesi durumunda "kefere" ifadesini kullanarak "elbise zırhı örttü" manasını kast etmektedirler. Yine geceye içindekilerini örttüğü için ve denize de adaları suyla kapattığı için kâfir denilmektedir.¹³ Tekfir genellikle bir kişiyi küfürle itham etmek için kullanılır fakat ihbât kavramıyla birlikte ifade edildiğinde yapılan bazı sadakalarla günahların örtülmesi ve onlara kefarete olması manası kastedilir.¹⁴ İsfahânî'ye göre tekfir, günahların örtünmesi ve kapatılıp bir nevi o günahın hiç yapılmamasıdır. Yine ona göre bu anlamdaki tekfir, "küfrü ortadan kaldıran" manasında olması da muhtemeldir. Ayrıca İsfahânî, temrîz, marazı/hastalığı kaldırmak manasına geldiği gibi tekfir de küfrü ortadan kaldırmak manasına gelebileceğini ifade etmektedir.¹⁵ Hasılı tekfir kavramı kişiyi küfürle itham etmek ile günahların örtünmesi anlamında kullanılmıştır. Bu iki manayı birbirinden ayırabilmek için tekfirin cümledeki konumuna bakılmalıdır. Yani Arap kelamında bir kavramın hangi manada kullanıldığını anlamak için siyak ve sibaki dikkate almak lazımdır.

İhbât kadar tekfir kavramının da kefarete manasında Kur'an-ı Kerim'de kullanılmış olduğu görülür. Kur'an-ı Kerim'de iman etmenin, büyük günahlardan uzak durmanın, takvaya sarılmanın, sadaka vermenin ve nasuh tövbe gibi iyi amellerin neticesinde günahların örtülüp yok olması tekfir kavramı ile ifade edilmiştir. Konuya örnek olması maksadıyla birkaç ayeti aktarmak yerinde olacaktır. "*İman edenlerin, salih amel işleyenlerin ve Muhammed'e rableri tarafından indirilen hakka da iman edenlerin kötülüklerini Allah örtecektir (tekfir) ve hallerini de düzelterek*"¹⁶ bu ayet iman etmenin neticesinde günahların örtüleceğini ifade etmektedir. Yine büyük günahlardan sakınıldığı zaman Allah'ın diğer günahları affedeceğini ifade eden ayet: "*Siz eğer nehyolduğunuz büyük günahlardan sakınırsanız, biz de günahlarınızı örteceğiz(tekfir) ve sizi iyi bir yere (cennete) koyarız*"¹⁷ Takvanın neticesinde günahların bağışlanacağını ifade eden ayet: "*Ey iman edenler eğer sizler Allah'tan takva ederseniz, Allah size bir Furkan verip günahlarınızı örter ve sizi affeder.*

¹⁰ Karia, 101/8-9.

¹¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât*, 6. Bs (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2010), 113-114.

¹² Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî (ö. 631/1233), *Gâyetü'l-Merâm fi 'İmi'l-Kelâm* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 268.

¹³ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 3/330.

¹⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, 159.

¹⁵ el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât*, 437.

¹⁶ Muhammed, 47/2.

¹⁷ Nisâ, 4/31.

*Allah büyük fazilet sahibidir.*¹⁸ Bu ayetlerde ve bunlara benzer ayetlerde *keffere* ya da *yükeffirü* gibi kelimeler kullanılmıştır.

Tekfir ve ihbât kavramlarına açıklık getiren kelimelerden biri de İbnü'l-Melâhimî (ö. 536/1141)'dir. O, tekfiri hak edilen ikâb ve zemmin sevap ve medihle düşürülmesini, ihbâtı da hak edilen sevap ve methin ikâb ve zem ile düşürüleceğini tefsir ederek, Mu'tezile'ye göre her iki hakkın aynı anda meydana gelmesinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan İbnü'l-Melâhimî, ihbât ve tekfirin gerekli olduğunu da zikretmiştir.¹⁹ Yine bu iki kavrama açıklık getiren âlimlerden biri de Ebü'l-Bekâ (ö. 1095/1684)'dir. O, ihbât'ı iyiliklerin kötülüklerle iptal edilmesiyle, tekfiri de kötülüklerin iyiliklerle düşürülmesiyle tanımlamaktadır.²⁰ Ünlü Mu'tezile müfessiri ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre tekfir, hak edilmiş günahın daha büyük bir sevapla ya da tövbeyle ortadan kaldırılması iken ihbât ise hak edilmiş sevabın daha büyük bir ma'siyetle ya da işlenen tâat için nedamet duymakla izale olmasıdır.²¹ İhbât ve tekfir meselesinde ihtilaflar daha çok ihbât kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır.²² Bu sebebe binaen bu makalede daha ziyade ihbât kavramı üzerinde durulmuştur. İhbât ve tekfir problemi, Mu'tezile'nin benimsediği usuller neticesinde onların önüne zorunlu olarak ortaya çıktığı için kelimelerden daha çok onlar bu iki kavramı tanımlamaya çalışmışlardır.

Mu'tezile, kelâmî bazı konularda "vucubiyet" kavramını Allah'a atfetmektedir. Âmidî, ısrarla Mu'tezile'ye karşın Allah üzerinde herhangi bir şeyin vacip olmadığını ifade etmeye çalışmaktadır.²³ Nitekim Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr* adlı eserini okuyan kişi onun bu düşüncesine sıklıkla rastlayacaktır. Dolayısıyla Âmidî, Mu'tezile'nin Allah için "vücûbiyet" ifadesini kullanmalarını bazı noktalarda eleştirmektedir. İhbât ve tekfir konusunda da Vucubiyet kavramının kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Çünkü Allah, itaat edene sevap, asi olan şahsa da ikâb vermesi onun üzerinde vaciptir düşüncesi, Mu'tezile'nin ihbât ve tekfir usulünün bir gereği olarak öne sürülmüştür. Âmidî başta olmak üzere Ehl-i sünnete göre ise Allah üzerinde herhangi bir şey vacip olamaz. Zira vacip, helal, haram ve farz gibi hükümler mahlûkatlar için geçerli olan durumlardır. Allah, bu kavramlardan münezzehtir. Netice itibarıyla Ehl-i sünnete göre itaat edene sevap verilmesi, günahkâr olana da ceza verilmesi Allah üzerinde vacip değildir.²⁴ Bu sebebe binaen

¹⁸ Enfal, 8/29.

¹⁹ Rüküddin Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî el-Melâhimî (ö. 536/1141), *Kitâbü'l-Fâ'ik fî Uşûli'd-Dîn*, thk. Madelung Willcrd ve Mc Dermut Martin (Tahran, 1386), 412.

²⁰ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684), *el-Külliyât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2012), 47.

²¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvil Fî Vücûhi't-Te'vil* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, t.y.), 1/265.

²² Günel, "Mu'tezile Ekolünün İhbât ve Tekfir Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım", 273.

²³ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 1/580.

²⁴ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/303.

Allah, Müslüman olan insana sevap vermesi fazıl ve kereminin gereği olduğu gibi asi olana da azap etmesi adaletinin gereğidir.

Sevap, iyi amellerin neticesinde meydana gelen bir vaziyet olmasına rağmen hak edilmiş bir kazanç değildir. Zira iyi ameller Allah'ın nimetlerine karşı yapılan hamd ve şükür mahiyetindedir. Bununla birlikte Allah'ın kuluna sevap vermesi, onun lütufta bulunmasının gereğidir.²⁵ Bu bağlamda Allah'ın, asi olan kuluna azap etmesi de adaletinin bir tecellisidir.

Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) göre Allah, kuluna ikâb etmesi halinde herhangi bir mecburiyetten dolayı değil, adaletinin gereğiyle muamele etmiş olmaktadır. Lakin Allah, vermiş olduğu vaatten dolayı itaat edene mutlaka sevap verecektir. Çünkü sözünü yerine getirmemek noksanlık olduğundan vadine muhalefetin Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Vâidîne muhalefet etmek ise fazıl ve kerem kapsamında değerlendirildiğinden ötürü ona ters düşmek Allah'a nispet edilebilir.²⁶

1.1. Mürcie'ye Göre İhbât, Tekfir ve Âmidî'nin Tenkidi

Müslümanlar, kâfir olarak ölen kişinin ebediyen cehennemde kalacağı üzerinde ittifak etmekle birlikte, büyük günah işleyen şahsın ahiretteki hükmünde ihtilaf etmişlerdir. Yine (Hâriciler hariç) bütün Müslümanlara göre, büyük günah işleyen kişinin imanlı bir şekilde ölmüş olduğu kabul edilmektedir. Fakat bu noktadan itibaren kelimacılar arasında ihtilaf söz konusudur. Ehl-i sünnete göre, azaba ahirette asi olan mümin maruz kalabilir. Mürcie ise bu konuda iki gruba ayrılmıştır. Birinci gruba göre mümin hem dünya açısından hem de ahiret açısından işlemiş olduğu hatadan dolayı hiçbir şekilde azabı hak etmez. İkinci gruba göre ise mümin yapmış olduğu günah için ahirette ikâba maruz kalmamakla birlikte dünyada malının, meyvelerinin azalması ve ailesinin dertlere, kederlere ve eziyetlere maruz kalması gibi durumlardan azap görebilmektedir.²⁷ Mürcie'nin konuyla alakalı temel kuralı "küfürle birlikte iyi amelin fayda vermeyeceği gibi iman ile birlikte de hiçbir günah zarar vermez" şeklindedir.²⁸

Âmidî (ö. 631/1233), bu bağlamda Mürcie'yi üç noktada eleştirmektedir. Birincisi: müminden sadır olan hatalar onun kötülükle nitelendirilmesine neden olmakla birlikte işlemiş olduğu hatalardan dolayı kınanır ve tepki çekmeye sebebiyet verir. Bunu Mürcie dâhil bütün İslam âlimleri kabul etmektedir. Dolayısıyla kişi yapmış olduğu günahından dolayı "ceza alması (vâid)" ve azabı hak etmesi aklen mümteni bir durum değildir. Yine imandan önce nasıl ki bir şahıs yapmış

²⁵ Cağfer Karadaş, "Sevap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 581-582.

²⁶ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390) - İbrahim Şemseddin, *Şerhu'l-Makâsid* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 3/374.

²⁷ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/279.

²⁸ Sönmez Kutlu, "Mürcie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 41-45; Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/279.

olduğu hatadan ötürü ceza alabiliyorsa imandan sonra da onu alabilmektedir. Yani iman, insanın yapmış olduğu hatadan dolayı ceza almasına engel değildir. Âmidî, bu mefkûreyi âlimin hatasıyla cahilin hatasının bir olmadığına hem akıl hem de örf açısından kabul görüldüğünü ifade ederek izah etmeye çalışmıştır. Netice itibarıyla âlimin yapmış olduğu hata ile cahilin yapmış olduğu hata birbirinden farklıdır. Nitekim âlim, hatayı bilerek yapmakla birlikte cahil bilmeden yapmaktadır. Bu itibarla âlim olan şahsın yapmış olduğu hata, onun daha fazla ikâbı hak etmesine neden olmaktadır. "Ey Nebi eşleri! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa, onun azabı ikiye katlanır. Bu da Allah'a göre çok kolaydır."²⁹ âyeti bu manaya işaret etmektedir. Peygamber hanımlarının ilerde işleyebilecekleri bir günah karşılığında cezalarının iki katına çıkmalarının nedeni; daha fazla bilgi sahibi olmaları ve Hz. Peygambere yakın olmaları hesabıyla kemal-i nimetten dolayıdır.³⁰ Bu sebeple imanın varlığı ceza almaya engel değildir.

Âmidî'nin Mürcie'yi tenkit ettiği ikinci nokta: Bir Müslüman zina, hırsızlık ve içki içmek gibi günahları işlediği zaman dünyada ona had uygulanır. Söz konusu hadlerin uygulanmasının, ceza gereği olarak verildiği hususu nas ve icmâ ile sabittir. Hırsızın elinin kesilmesinin bir ceza gereği olduğunu Kur'an-ı Kerim şöyle ifade etmiştir: "Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesiniz. Bu da yaptıklarının cezasıdır ve Allah tarafından bir ukubettir."³¹ Yine Kur'an-ı Kerim yeryüzünde fesat çıkaranların, Allah ve Resulüyle savaş edenlerin hem dünya hem de ahiretteki cezalarına işaret etmektedir: "Allah'a ve resulüne savaş etmeye yeltenenlerin ve yeryüzünde fesat çıkaranların cezası, öldürülmeleri, asılmaları, elleri ve ayaklarının ters kesilmeleri ya da buldukları yerden sürülmelerinden başka bir şey değildir. Bu cezada, dünyada onlar için bir rezilliktir ve ahirette de onlar için büyük bir azap vardır."³² Bu ve benzeri ayetler, müminin dünyada bazı cezalara maruz kaldığını açıkça ifade etmektedir. Âmidî'nin bu tenkidi özellikle iman ile birlikte günahın ne dünyada ne de ahirette cezaya neden olamayacağını iddia eden Mürcie fırkasına yöneliktir.³³ Bu fırkanın iddiası Kur'an-ı Kerimin birçok ayetiyle ters düşmektedir. Bu itibarla, "iman ile birlikte günahın zararı yoktur" şeklinde bir iddia, isabetli görülmemiştir.³⁴

Âmidî'nin Mürcie'ye olan üçüncü reddiyesi ise bir Müslüman yaptığı ma'siyet nedeniyle kınanır ve zemmedilir. Zem ve kınama, ceza almanın birer çeşididir. Nitekim cezadan kasıt zarara

²⁹ Ahzâb, 33/30.

³⁰ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/280.

³¹ Maide, 5/38.

³² Maide, 5/33.

³³ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/280.

³⁴ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kari (ö. 1014/1605) - Ali Muhammed Dandal, *Şerhu'l-Fikhü'l-Ekber*, 4. Bs (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 119; Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal* (Müessesetü'r-Risale, 2010), 159; Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî Sâbûnî (ö. 580/1184) - Muhammed Aruçi, *el-Kifâye fi'l-Hidâye* (Beyrut: Dar İbn Hazm, 2013), 325.

uğramaktır. Akıllı olan her şahsın kınanması ve zemmedilmesi, onun zarar görmesi demektir.³⁵ Dolayısıyla imanla birlikte hiçbir günahın zarar vermeyeceği iddiası, kınanma ve zemmedilmeyle çelişmektedir. Sonuç olarak Âmidî, Mürcie'nin imanla birlikte hiçbir günahın zarar vermeyeceğini iddia etmelerini yanlış bulmuş ve bu yanlış zikrettiğimiz üç reddiyeyle ispat etmeye çalışmıştır. Nitekim Mürcie'nin ihbât ve tekfire bakış açısı: İman, bütün günahları silmekte ve onunla beraber hiçbir hata sebebiyle herhangi bir Müslüman ikâba maruz kalmamaktadır.³⁶ Yani Mürcie'ye göre ihbât ne tâat ve ma'siyette ne de sevap ve ikâpda vardır.³⁷ Fikirlerinin temeli imanın varlığı üzerinde kurulmuştur.

1.2. Hâricîyye ve Mu'tezile'ye Göre İhbât, Tekfir ve Âmidî'nin Tenkidi

Hâricîyye ekolünün, Sıffın savaşının akabinde zuhur ettiği kabul edilmektedir. Hâricîyye, İslam tarihinde tekfir mekanizmasına başvuran ilk mezheptir. Onlara göre akide ve amelden oluşan dinî emirlere uymayan ve dini yasaklardan kaçınmayanlar kâfirdir.³⁸ Bununla birlikte onlar Hz. Ali'yi (ö. 40/661) hakem olayından dolayı ittifakla tekfir etmişlerdir.³⁹ Onlar, niyet bakımından samimi olmakla birlikte yüzeysel ve dar fikirlerinden dolayı yanlış düşmüşlerdir.⁴⁰

Hâricîyye'ye göre, sadece büyük bir günaha bulaşan şahsın bütün iyiliklerinin sevabı silinip boşa gitmektedir ve iyiliklerinin fazla olmasının da herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü onlara göre büyük günah işleyen kişi kâfirdir⁴¹ ve onun hanesine hiçbir şekilde sevap yazılmamaktadır. Bu nedenle büyük günah bütün iyilikleri silip yok etmektedir. Mu'tezile'nin cumhuru da bu konuda Hâricîyye gibi düşünmektedir. Yani Mu'tezile'nin cumhuru göre, sadece bir büyük günah bütün tâatları yok etmektedir.⁴²

Hâricîyye ve Mu'tezile'nin cumhurunun, kendi iddiaları için öne sürmüş oldukları bazı delilleri mevcuttur. Âmidî, önce onların delillerini zikretmekte daha sonra bu delilleri tenkit

³⁵ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/281.

³⁶ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/303; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî Cürcânî (ö. 816/1413), *Şerhu'l-Mevâkif*, 2. Bs (Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 8/337.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfid (ö. 413/1022) - eş-Şeyh Fedlullah ez-Zencânî, *Evâ'ilü'l-Makâlât*, t.y., 57.

³⁸ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 169-175; Ahmed Sâim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*, 8. Bs (İstanbul: Marifet Yayınları, 2016), 213.

³⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî el-Eş'arî (ö. 324/935-36), *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2015), 84.

⁴⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*, 132.

⁴¹ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/334; eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, 134.

⁴² İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbü'rî el-Cüveynî (ö. 478/1085), *el-İrşâd ilâ Kavâti 'i'l-Edilleti fi Uşûli'l-İ'tikâd*, thk. Muhammed Yusuf Musa ve Ali Abdülmünim Abdülhamid (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950/1369), 389; Cürcânî (ö. 816/1413), *Şerhu'l-Mevâkif*, 8/337; Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/303.

etmektedir. Hâricîyye'nin birinci delili: Tâat ile ma'siyetin birbirine karşı olması hasebiyle büyük günaha giren şahıs, asi olarak kabul edilmektedir. Asi olduğu takdirde tâat ehli değildir bu sebeple sevabı hak etmemektedir. Dolayısıyla tâat ve ma'siyet birbirinin zıddı oldukları için biri yoksa diğeri var demektir.⁴³

Âmidî, Hâricîyye'nin birinci delilini batıl olmakla nitelendirmiştir. Çünkü tâat ile ma'siyetin birbirine mukabil olmaları; ancak tek işin aynı cihetinde mevcut olabilmektedir. Yani eğer bir insan günahı işlediği noktada iyilik yaparsa tezat söz konusu olabilir. Fakat günah ile ma'siyet eğer farklı işlerde olsa bu durumda mukabele söz konusu olamaz. Örneğin, bir kalem aynı kâğıt üzerinde bir anda hem siyah hem de beyaz mürekkebi yazarsa bu iki zıddın aynı anda mevcut olması demektir. Fakat eğer bir kalem bir kâğıtta siyah yazıyı yazarsa, farklı bir kâğıtta beyaz yazıyı yazıyorsa bu iki zıddın birleşmesi değildir. Bununla birlikte Hâricîyye, büyük günah işleyenin sevapları silinip yok olduğunu iddia etmesine rağmen, bu durumda olan bir kişinin kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve yaptığı haccın geçerli olduğunu kabullenmektedir. Dolayısıyla tâat ile ma'siyetin birleşmesinde bir engel yoktur ve bir insan yaptığı tâat için sevap alacağı gibi işlemiş olduğu günah için de ceza alabilmektedir.⁴⁴

Hâricîyye'nin ikinci delili; sevabı hak etmek sevap kazananın saygıdeğer olmasını gerektirir, ceza almak ise hakareti gerektirir. Bu durumda bir insan aynı anda hem hakareti hem de saygıyı alması imkânsızdır. Dolayısıyla büyük günah işleyen kişi ikâbı hak ettiğine göre sevabı alması imkân dışıdır.⁴⁵ Âmidî, Hâricîyye'nin bu delilini de birinci delil gibi batıl olmakla vasıflandırmıştır. Nitekim saygı kazanmak ile hakaret almanın ancak aynı şahsın bir kişiyi aynı cihetle nitelendirmesinde mevcut olabilmektedir. Fakat bir insanın bir cihetle saygı görmesi ile başka cihetle hakarete uğramasında herhangi bir mani yoktur.⁴⁶ Yani farklı cihetler söz konusuysa hakaret ile tazimin aynı anda olmasında herhangi bir engel yoktur. Dolayısıyla tazim ile hakaret farklı cihetlerle meydana geldiği için ikisinin ceminde herhangi bir zıddiyet söz konusu değildir.

Hâricîyye'nin üçüncü delili; hak edilen sevabın ebedi vasfını haiz olmasının gerekli olduğu gibi hak edilen ikâbın da ebedi olma vasfını haiz olmalıdır. Sevap ile ikâbın birlikte ebedi olması imkân dışıdır. Büyük günah işleyen şahıs azabı hak ettiğine göre sevabı alması düşünülemez. Hâricîyye, "Ey iman edenler! Sadakalarınızı minnetle ve gönül kırmakla boşa çıkarmayın"⁴⁷ ve

⁴³ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/304.

⁴⁴ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/306.

⁴⁵ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/304.

⁴⁶ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/306.

⁴⁷ Bakara, 2/264.

"Eğer Allah'a şirk koşarsan, amelin boşa çıkar"⁴⁸ ayetlerini buna delil olarak öne sürmüşlerdir. Çünkü bu ayetler, azabı gerektiren durumlarda sevabın olmayacağını ifade etmektedir.⁴⁹

Âmidî hem sevabın hem de ikâbın ebedî olmalarında herhangi bir mâni görmemektedir. Dünyada aynı anda insan kederleri ve sevinçleri görebildiği gibi bu durumun ahirette de meydana gelmesinde bir mani olmadığını ifade etmektedir. Hâricîyye ve Mu'tezile'nin cumhuruna göre bir insan, ya sevabı hak eder ya da ikâbı hak eder. İkinin birlikte olmasını iki zıddın aynı anda olmasına hamletmektedirler. Bu durumda, insan ya sürekli sevabı alır ya da sürekli azabı alır. Âmidî, sadece sevabın ve sadece azabın olacağını hem akla hem de Mu'tezile'nin adalet prensibine ters düştüğünü dile getirmiştir. Âmidî'ye göre, sade tâat yapan için yalnız nimetler olacak, sade günah yapanlar için yalnız azap olacak ve nimetlerle beraber olan azap ise hem günah işleyenler hem de iyilik yapanlar için olacaktır. Dolayısıyla Âmidî'ye göre, kederle beraber nimetlerin ve rahatlıkla beraber azabın olabilmesinde bir mani yoktur.⁵⁰

Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), Mu'tezile'nin ihbât ve tekfir düşüncesini Âmidî'den farklı bir şekilde zikretmiştir. Ona göre Mu'tezile'nin ihbât ve tekfir düşüncesi, günahlardan ve tâatlerden fazla olanın diğerini izale etmesidir. Nitekim ona göre insanlar günah ve ma'siyet bakımından üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım, sadece iyilik yapanlar, ikinci kısım, sadece günah işleyenler, bu iki kısmın durumu malumdur. Üçüncü kısım ise hem günahı hem de iyiliği olan insanlardır. İhbât ve tekfir ilkesi üçüncü kısım için söz konusudur. Eğer iyilikler daha fazla çıkarsa, kötülükleri silerler, aksi takdirde eğer günahları daha fazla çıkarsa iyilikleri izale ederler.⁵¹ Kâdî Abdülcebbâr ve Âmidî'nin Mu'tezile'nin ihbât ve tekfir düşüncesini ifade etmelerindeki ihtilafa bakıldığında, Mu'tezile'nin bu meselede fikir birliğine varmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim Kâdî Abdülcebbâr, Mu'tezile'nin ihbât ve tekfir konusundaki fikirlerini ifade ederken Âmidî'nin aynı konuyla alakalı söylediklerinden farklı düşünceler zikretmektedir. Ayrıca Cübbâilerin ihbât ve tekfirle alakalı farklı düşünceleri de Mu'tezile'nin bu meselede fikir birliğine varmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte Kâdî Abdülcebbâr, bu meselede Ebû Haşim'in (ö. 321/933) "muvazene" tezini savunarak, Ebû Ali'nin (ö. 303/916) "mahza ihbât" fikrini eleştirmektedir.

⁴⁸ Zümer, 39/65.

⁴⁹ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/304-305.

⁵⁰ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/306-307.

⁵¹ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), *e-Mecmû' fi'l-Muhtâ bi't-Teklîf*, thk. Jan Petres (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1987), 3/386; Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Üsulül Hamse*, 2. Bs (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2012), 422.

1.3. Ebû Ali el-Cübbâî'ye Göre İhbât, Tekfir ve Âmidî'nin Tenkidi

Cübbâîler, Mu'tezile ekolüne mensup olmalarına rağmen ihbât ve tekfir konusunda onlardan farklı düşündükleri için onların yaklaşımları kelam kitaplarında müstakil başlıklar halinde işlenmiştir. Zira Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre, bir insanda hem iyilik hem de kötülük aynı anda bulunduğu eğer iyilikler fazlaysa kötülükleri, kötülükler fazlaysa iyilikleri izale eder.⁵² Az olan çok olandan hiçbir şeyi noksan etmez. Yani az olanın hiçbir değeri söz konusu değildir. Bu bağlamda, Cübbâî'ye göre ceza daha fazla ise ödülün tamamını düşürmektedir.⁵³

Cübbâî'nin delili: Tâat ebedi sevabı, ma'siyet ise ebedi ikâbı gerektiriyor. Tâatlar daha fazla olduğu takdirde ebedi sevabı gerektirdiği için ebedi sevap ile cüzî ikâbın birlikte olması muhaldir. Dolayısıyla az olan değersizdir. Çünkü herhangi bir şey özel amacı doğrultusunda etkisizse, başka amaçlara etki etmesi uygun bir durum değildir.⁵⁴ Netice itibarıyla Cübbâî'ye göre, az olan günah azabı gerektirmediğine göre fazla olan sevaptan da bir şeylerin eksilmesinde sebebiyet vermemektedir.

Âmidî, Cübbâî'nin delilini hikmet ve adalete muhalif olarak nitelendirmektedir. Çünkü bu teoriye göre, Allah'a hiç isyan etmeyen ile isyanla birlikte Allah'a itaat edenin durumu aynı olmaktadır. Yani hiç günah işlemeyen ile bir kısım günah işleyip fakat iyilikleri daha fazla olanın ahiretteki hükmü bir olmalıdır. Böyle bir vaziyetin hükmü farklı olması hikmet ve adalet gereğidir. Yine ona göre, hiç tâat olmadan asi olanın durumu ile tâatle birlikte isyan edenin durumu bir olmalıdır. Bu da hikmet ve adalete ters düşmektedir.⁵⁵

Kâdî Abdülcebbar da Cübbâî'nin ihbât ve tekfir anlayışına değinmiş ve şu ifadeye yer vermiştir: Cübbâî'ye göre ikâbtan bir kısım düşürüldüğünde, hem sevap hem de ikâb birlikte meydana gelmektedir. Nitekim ona göre sevabın düşürülmesi ikâb, ikâbın düşürülmesi de sevaptır. Kâdî Abdülcebbar daha sonra bu delili sahih olmamakla nitelendirmiştir. Çünkü ikâp ile sevap birbirinden çok farklı durumlardır. İkisinin aynı anda olması imkân dışıdır.⁵⁶ Yine İbnü'l-Melâhimî de Cübbâî'nin ihbât ve tekfir tezine karşı çıkmaktadır. Zira Cübbâî'nin bu tezine göre bir mükellef, yüz yıl Allah'a ibadet etmekle beraber zina gibi bir günaha düştüğünde, öbür tarafta O'na hiç ibadet etmeyen bir şahsın zina günahını işlediğinde her iki şahsın ikâbı aynı olacaktır. Çünkü her iki durumda da günah aynıdır. Bunun yanında yüz yıl Allah'a ibadet edenin ikâbı daha fazla

⁵² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Minhâc fî Uşûlî'd-Dîn*, thk. Abbâs Hüseyin İsa Şerefuddin (Yemen: Mektebetü Merkez Bedrü'l-İlmî, t.y.), 18; Yusuf Şevki Yavuz, "Cübbâî, Ebû Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1983), 8: 99-102.

⁵³ Hüseyin Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâîler'in İhbât ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", *Edebali İslamiyat Dergisi* 2/3 (2018): 29; Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/303.

⁵⁴ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/305.

⁵⁵ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/310.

⁵⁶ Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025), *el-Mecmû' fî'l-Muḥîṭ bi't-Teklîf*, 3/390.

olacaktır. Nitekim yüz yıllık ibadeti heba olmakla birlikte diğerinin ibadeti olmadığından böyle bir cezaya tabi olmamaktadır. Bu durumun muhal olması açık bir vaziyettir. Melâhimî, bu misalle Cübbâî'yi ilzam ettiğini ifade etmektedir.⁵⁷

1.4. Ebû Haşim el-Cübbâî'ye Göre İhbât-Tekfir ve Âmidî'nin Tenkidi

Ebû Hâşim el-Cübbâî, babası Ebû Ali el-Cübbâî gibi tâat ve kötülüklerden fazla olanın az olanı yok edeceğini düşünmektedir. Fakat Ebû Haşim'e göre az olan kendisi kadar çok olandan düşürür.⁵⁸ Yani ona göre insan yaptığı iyilik ve kötülükten yararlanmalıdır. Aksi takdirde mükellefin emeği zayi olup zulümle muamele görmüş olacaktır. Ebû Haşim'in bu teorisi, "muvazene" kavramıyla nitelendirilmektedir. Öyle ki "muvazene" kavramı Ebû Haşim ile özdeşleşmiştir. Muvazene teorisine göre, iyilikler ve kötülükler tartılır aynı seviyedekiler birbirlerini düşürdükten sonra kalan hangisiyse onunla hüküm verilir. Örneğin, bir Müslümanın yirmi birim sevabı ve on birim günahı vardır. On birim olan günah, yirmi birim olan sevaptan on birimi düşürür ve kalan on birim sevaba göre mükellefe hüküm verilir. Bu işlemin tersi de olabilmektedir. Yani bir mükellefin yirmi birim günahı ve on birim sevabı varsa, on birim olan sevap, yirmi birim olan günahın on günahı düşürür ve arta kalan on günaha göre mükellefe hüküm verilir.⁵⁹

Kâdî Abdülcebâr, Ebû Haşim'in "muvazene" teorisinin, Allah'ın şanına yakıştığını belirterek, muvazene teorisini sahih olmakla nitelendirmiştir. Nitekim mükellef olan şahıs, tâatların şart ve erkânlarını yerine getirdiğinde, sevap kazanmaktadır. Aynı şekilde yaptığı tâat ile birlikte günaha da bulaştığında yine yaptığı tâattan faydalanmalıdır. Fakat iyiliklerin ve kötülüklerin aynı anda mükellef üzerinde etkilerini göstermeleri imkân dışıdır. Bu yüzden eleme işlemi yapılarak hangisi arta kalmışsa ona göre hüküm vermek en makul olandır. Kâdî Abdülcebâr, "muvazene" fikrinin Ebû Ali'nin mahza ihbât fikrine kıyasla daha doğru olduğunu belirtmek için, yeminli bir ifadeye yer vererek, "*Kim miskal-ı zerre kadar hayır işlerse onun karşılığını görecek ve kim miskal-ı zerre kadar kötülük yaparsa onun da cezasını görecek.*"⁶⁰ ayetini "muvazene" teorisine delil olarak göstermiştir.⁶¹

İbnü'l-Melâhimî de tâat ve ma'siyetlerde muvazene tezini gerekli görmektedir. Nitekim o, *Kitabu'l-Fâik fi Usûl'd-Din* adlı eserinde ihbât ve tekfir meselesinde muvazenenin gerekli olduğunu konu başlığı şeklinde zikretmektedir. Muvazenenin gerekliliği ile ilgili İbnü'l-Melâhimî birkaç delil

⁵⁷ el-Melâhimî (ö. 536/1141), *Kitâbü'l-Fâ'ik fi Usûl'd-Din*, 425.

⁵⁸ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/303; Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbât ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 30.

⁵⁹ Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbât ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 31; Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usulül Hamse*, 425.

⁶⁰ Zilzâl süresi 99/7-8

⁶¹ Maraz, "Fahreddin Râzî'nin Cübbâiler'in İhbât ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 32; Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usulül Hamse*, 425.

öne sürmektedir. Bu delillerden biri de hak edilmiş tâat ve ma'siyetin birbirine mani oluşuyla ilgilidir. Yani tâat ve ma'siyet, birbirine muhalif olma hasebiyle biri diğerini etkilemektedir. Dolayısıyla etkileşim olduğu için, tâat ve ma'siyetten biri diğerinde tesir bırakır. Söz konusu etkileme durumu çok olabileceği gibi az da olabilmektedir. Örneğin bir insan diğer bir insana karşı uzun bir süre iyilik yaparak, sonra aynı şahsa karşı kötülük yaptığında, bu şahsın yaptığı kötülükle hiç iyilik yapmayan şahsın yaptığı kötülük bir olamaz. Eğer birinci şekilde iyilik olmasaydı, o ile ikinci şekil kınamayı gerektirmede aynı olacaktı.⁶²

Ebû Hâşim, kendi muvazene tezi için öne sürdüğü delillerden biri de; böyle bir işleme başvurulmadığında, tâatların ağır basması halinde, Allah'a hiç isyan etmeyen ahiretteki durumu ile O'na tâat etmekle birlikte günah işleyen durumu aynı olacaktır. Bu da hikmet ve adalete ters düşmektedir. Yine günahların ağır bastığı halde, Allah'a isyan etmekle beraber tâat eden durumu hiç tâat etmeyen durumuyla aynı olacaktır.⁶³ Yani muvazene olmadığı takdirde, insan yaptığı iyilik ve kötülüklerden az olan kısımdan yararlanmayacaktır. Ebû Haşim bu durumu adalet ve hikmete muhalif olarak görmektedir.

Âmidî, Ebû Haşim'in delilini uygun görmemektedir. Nitekim söz konusu delilin gereği olarak tövbe edenin sevaplarından yaptığı günah kadar düşürülmelidir. Böyle olmadığı takdirde, günahkârlıkla beraber itaat edenin durumu ile itaatle birlikte hiç günah işlemeyenin durumu aynı olacaktır. Böyle bir iddia icmâ'a ters düşmektedir.⁶⁴ Bu bağlamda tövbe bizatihi bütün günahları silmektedir. Tövbenin olduğu durumda muvazene gibi durumlara ihtiyaç yoktur. Zira Mu'tezile bile günahların fazla olduğu durumda tövbenin günahları ıskat etmek için gerekli olduğunu kabullenmektedir.⁶⁵

Ebû Ali ve Ebû Haşim, ihbât ve tekfirin vuku bulacağı konusunda hemfikirdirler. Fakat ihbât ve tekfirin tali konuları olarak nitelendirilebileceğimiz bazı meselelerde ihtilaf etmişlerdir. Birinci ihtilaf, ihbât ve tekfir, tâat ile ma'siyette mi yoksa sevap ile ikâbte mi meydana gelecek? Ebû Ali'ye göre, ihbât ve tekfir işlemi, tâat ve ma'siyet için geçerlidir. Çünkü tâat ile ma'siyet birlikte meydana gelebildiği için birbirini etkileyebilirler. Sevap ile ikâb aynı anda mevcut olmadıkları için biri diğerini etkileyemez. Ebû Haşim'e göre ise ihbât ve tekfir işlemi sevap ile ikâbta meydana gelmektedir. Nitekim ihbât ve tekfir işlemi ziddiyetten dolayı aynı anda mevcut olmayan durumlarda meydana gelmektedir. Sevap ve ikâb birlikte olmadığından dolayı muvazene işlem onlar için olmalıdır.⁶⁶ Yine ihbât ve tekfir değişikliğe tabi olduğundan dolayı gelecekte olabilecek

⁶² Maraz, "Fahredden Râzî'nin Cübbâiler'in İhbât ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi", 33; el-Melâhimî (ö. 536/1141), *Kitâbü'l-Fâ'ik fî Uşûlî'd-Dîn*, 425.

⁶³ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/305.

⁶⁴ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/310.

⁶⁵ Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Üsulül Hamse*, 535.

⁶⁶ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/304; Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Üsulül Hamse*, 323.

durumlarda olmalıdır. İstikbalde olacağı durum sevap ve ikâbtır. Dolayısıyla ihbât ve tekfir kuralı sevap ve ikâbta olmalıdır. Kâdî Abdülcebbâr, Ebû Haşim'in görüşünü savunmaktadır.⁶⁷ Her iki Cübbâi arasında "muvazene" tezinde ihtilaf olduğu daha önce ifade edilmişti.

İkisi arasında ihtilafı olan diğer bir konu da tâatlar ve ma'siyetler eşit olmamakla birlikte söz konusu eşitsizliğin kaynağı aklî veya sem'î delillere dayanma meselesidir. Bu sorunun cevabında ikisi arasında ihtilaf vardır. Ebû Ali'ye göre, tâatlar ve ma'siyetler eşit olmamalarının kaynağı aklî delillerdir. Ebû Haşim'e göre ise ikisinin eşit olmamalarının kaynağı aklî değil, semi'î delillerdir.⁶⁸ Teftâzânî, Mu'tezile'nin çoğunluğunun Ebû Haşim'in "muvazene" tezini tercih ettiklerini ifade etmektedir. Yine ona göre, Ebû Ali ve Ebû Haşim'in ihbât ve muvazene tezleri, açık nas ile sahih bir nakil olmadan sıhhatle nitelendirilmez.⁶⁹ Söz konusu konuda açık nas olmadığına göre ihbât ve muvazene tezleri tutarsızdır.

2. SONUÇ

Müslümanlar, müminde günah ile iyiliğin aynı anda bulunması halinde, onu nasıl bir hükme tabi edecekleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i sünnetin temel ilkesi: Allah, sevap verdiği fazıl ve keremiyle bahşetmiştir. İkbât ve azap ettiğinde ise hikmet ve adaletiyle hükmetmiştir. Bu bağlamda Allah, va'd ettiği sevabı herhangi bir mecburiyetten dolayı değil, va'dine muhalif olmak ona yakışmadığı için onu yerine getirecektir. Vâide muhalif olmak ise noksanlık değil, övgü babından sayıldığı için Allah, onu yerine getirmediğinde herhangi bir noksanlık meydana gelmez. Bir idarecinin emri altında çalışan şahsa kesmiş olduğu cezayı bozması, iyilik kısmından sayılması malum bir durumdur. Allah üzerinde hiçbir şeyin vacip olmadığı görüşü Ehl-i sünnetin ittifakı ile kabul gören bir fikirdir. Nitekim Allah, bütün kayıt ve şartların üstündedir. Ehl-i sünnetin mefkûresini destekleyen birçok ayet ve hadis mevcuttur. İyilik ve günahların birbirini düşürmesi, onlar tarafından kabul edilmemektedir. Âmidî bir Eş'arî olarak Ehl-i sünnetin fikrini benimsemektedir.

Mürcie'ye göre iman, bütün günahları silmektedir. İmanla birlikte hiçbir günah için ne azap ne de kınama vardır. Fakat Mürcie, dünya ve ahiretle ilgili azap ile kınama konusunda iki gruba ayrılmıştır. Birinci gruba göre, kişi iman ettiğinde ve imanı ile birlikte günaha girdiğinde, dünya ve ahirette herhangi bir cezaya tabi tutulmaz. İkinci gruba göre ise, kişi imanı ile birlikte günah işlediğinde ahirette değil, dünyada üzüntü, keder, elem ve malının azalması gibi ikâblara maruz kalabilir. Âmidî, Mürcie'nin tezini tenkit etmiştir. Nitekim kişi yapmış olduğu kötülükler için dünyada kınamaya ve zemmedilmeye maruz kalması kaçınılmaz bir durumdur. Bu vaziyette olan şahsın

⁶⁷ Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), *el-Mecmû' fi'l-Muḥîṭ bi't-Teklîf*, 3/388; Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Üsulül Hamse*, 424.

⁶⁸ Âmidî (ö. 631/1233), *Ebkârü'l-Efkâr*, 3/304; Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), *el-Mecmû' fi'l-Muḥîṭ bi't-Teklîf*, 3/390.

⁶⁹ et-Teftâzânî (ö. 792/1390) - Şemseddin, *Şerhu'l-Makâsid*, 3/388.

yapmış olduğu günahlar için de tehdit ve azabı hakketmesinde aklen herhangi bir engel yoktur. Bu bağlamda mümin, dünyada yapmış olduğu bazı günahlar için had cezasına çarptırılmaktadır. Bu da Mürcie'nin tezini çürütmektedir. Dolayısıyla bazı günahlar için dünyada ceza olduğuna göre, ahirette de olabileceği noktasında aklen herhangi bir mani yoktur.

Mu'tezile'ye göre, kişide günah ile birlikte iyilikler bulunduğu, ihbât ve tekfir kuralına başvurulur. Yani iyilikler fazlaysa kötülükleri, kötülükler fazlaysa iyilikleri düşürür. Bu itibarla ihbât tâatları, tekfir ise günahları silme işlemidir. İhbât ve tekfir ilkesi, Mu'tezile'nin kelam ilminde ortaya koyduğu usûller neticesinde zorunlu bir eleme işlemidir. Söz konusu ilke, onların adalet ve va'd ile vâid usûlleriyle ilintilidir. İhbât ve tekfir işlemi Mu'tezile ile birlikte kelam ilmine girmiştir. Âmidî'nin konuyla ilgili ifadelerine bakıldığında, Mu'tezile kelamcıları, söz konusu meselede fikir birliğine varmış değillerdir. Nitekim Âmidî'nin ifade ettiğine göre, Mu'tezile'nin cumhuru ve Hâricîlere göre kişi işlemiş olduğu tek bir büyük günahtan dolayı bütün iyilikleri silinmektedir. Âmidî, bu iddiayı batıl olmakla nitelendirmiştir. Nitekim bunu iddia edenler, işlenen büyük günahla birlikte kılınan namazın, verilen zekâtın, yapılan haccın ve verilen sadakanın geçerli olduğunu kabul etmektedirler. Söz konusu ibadetlerin kabul edilmesi halinde, ahirette kişilerin mükâfatını alacağı manasına gelmektedir. İhbât ve tekfir meselesinde en çok dikkatleri çeken Ebû Ali ve Ebû Haşim'in tezleridir.

Ebû Ali el-Cübbâî, ihbât-ı mahzayı savunmaktadır. Yani iyilikler fazla olduğunda kötülükleri, kötülükler fazla olduğunda iyilikleri düşürmektedir. Az olanın hiçbir yararı söz konusu değildir. Ebû Ali'nin delili: tâat sevabı, ma'siyet ise ikâbı gerektirir. Tâat ile ma'siyet aynı anda bulunduğu ikisinin gerektirdiği durumun birlikte olması muhaldir. Yani sevap ile ikâbın birlikte var olması imkân dışıdır. Bu yüzden herhangi bir tezat olmasın diye fazla olan az olanı düşürmelidir. Âmidî, Ebû Ali'nin ihbât tezini tenkit etmiştir. Nitekim bu teze göre, Allah'a hiç isyan etmeyenin durumu ile ona isyanla birlikte itaat edenin ahiretteki durumu aynı olacaktır. Bu da hem adalet hem de hikmete muhaliftir. Ebû Ali'nin tezi birçok nassa muhalif olmakla birlikte, Mu'tezile'nin müteahhirin âlimlerinden olan Kâdî Abdülcebâr da eleştirmektedir.

Ebû Haşim el-Cübbâî'ye göre ise kulun iyilikleri ve kötülükleri birlikte olduğunda "muvazene" işlemine başvurulur. Yani az olan, kendisi kadar çok olandan düşürüldükten sonra elde kalanın hükmü geçerli olacaktır. İyilikler kalmışsa iyiliklerin hükmü kötülükler kalmışsa kötülüklerin hükmü geçerlidir. Kâdî Abdülcebâr, yemin ederek Ebû Haşim'in tezini savunmaktadır. Âmidî, "muvazene" fikrini eleştirmiştir. Çünkü bu fikre göre, tövbe edenin sevabı, yaptığı günah kadar düşürülmelidir. Aksi takdirde "muvazene" fikri anlamsız olacaktır. Hâlbuki tövbe edenin sevabından bir şeylerin eksik olmayacağı icmâ ile kabul edilmiştir. Bununla birlikte, ihbât ile tekfirin hangi noktalarda vuku bulacağı konusunda Ebû Ali ile Ebû Haşim arasında ihtilaf çıkmıştır. Ebû Ali, ihbât ve tekfirin tâat ile ma'siyette olacağını, Ebû Haşim ise sevap ve ikâbda

olacağını düşünmektedir. Ayrıca ihbât ve tekfir konusunda Mu'tezile ekolünün fikir birliğine varılmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Ali el-Kari (ö. 1014/1605), Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî - Dandal, Ali Muhammed. *Şerhu'l-Fikhü'l-Ekber*. 4. Bs. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016.

Âmidî (ö. 631/1233), Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *Ebkârü'l-Efkâr*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

Âmidî (ö. 631/1233), Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *Gâyetü'l-Merâm fî 'İlmî'l-Kelâm*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.

Cürcânî (ö. 816/1413), Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî. *Şerhu'l-Mevâkif*. 2. Bs. Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.

Cüveynî (ö. 478/1085), İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbûrî. *el-İrşâd ilâ Kavâti 'i'l-Edilleti fî Usûli'l-i 'İtikâd*. Thk. Muhammed Yusuf Musa - ve Ali Abdülmünim Abdülhamid. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950/1369.

el-Beyzâvî (ö. 685/1286), Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Ṭavâli 'u'l-Envâr min Meṭâli'i'l-Enzâr*. Thk. Abbas Suleyman. Kahire: el-Mektebtü'l-Ezheriyye, 1991/1411.

el-Eş'arî (ö. 324/935-36), Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî. *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2015.

el-Hillî (ö. 726/1325), Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdî'l-I'tikâd*. Beyrut: Menşûrât Muesseseti'l- E'lemî li'l-Metbûât, 1988/1408.

el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât*. 6. Bs. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2010.

el-Kefevî (ö. 1095/1684), Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2012.

el-Melâhimî (ö. 536/1141), Rüknuddîn Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî. *Kitâbü'l-Fâ'ik fî Uşûli'd-Dîn*. Thk. Madelung Willcrd - ve Mc Dermut Martin. Tahran, 1386.

eş-Şehristânî (ö. 548/1153), Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. Müessesetü'r-Risale, 2010.

et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî - Şemseddin, İbrahim. *Şerhu'l-Makâsid*. 3 Cilt. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.

et-Tûsî (ö. 672/1274), Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen. *Tecrîdü'l-I'tikâd*. Thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî. Merkezü'n- Neşir/Mektebü'l-E'lâmi'l-İslâmî, 1407.

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, t.y.

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Minhâc fî Uşûli'd-Dîn*. Thk. Abbâs Hüseyin İsa Şerefuddin. Yemen: Mektebetü Merkez Bedrü'l-İlmî, t.y.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Günel, Mehmet Emin. "Mu'tezile Ekolünün İhbât ve Tekfir Görüşlerine Eleştirel Bir Yaklaşım". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2017): 271-285.

İbn Manzûr (ö. 711/1311), Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2008.

Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Mecmû' fî'l-Muhtâ bi't-Teklîf*. Thk. Jan Petres. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1987.

Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025), Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-Üsulül Hamse*. 2. Bs. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2012.

Karadaş, Cağfer. "Sevap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kılavuz, Ahmed Sâim. *İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi*. 8. Bs. İstanbul: Marifet Yayınları, 2016.

Kutlu, Sönmez. "Mürchie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Maraz, Hüseyin. "Fahredden Râzî'nin Cübbâiler'in İhbat ve Tekfir Düşüncesine Eleştirisi". *Edebalı İslamiyat Dergisi* 2/3 (2018): 23-45.

Mustafa, İbrahim - Zeyyât, Amed Hasan ez- - Abdulkâdir, Hâmid - Neccâr, Muhammed Ali en-. *el-Mücemül-Vesît*. 2 Cilt. İstanbul: el- Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.

Sâbûnî (ö. 580/1184), Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî - Aruçi, Muhammed. *el-Kifâye fî'l-Hidâye*. Beyrut: Dar İbn Hazm, 2013.

Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî - Zencânî, eş-Şeyh Fedlullah ez-. *Evâ'ilü'l-Makâlât*. t.y.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimler Sözlüğü*. 7. Bs. Ankara: İsam Yayınları, 2020.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Cübbâî, Ebû Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 99-102. İstanbul: TDV Yayınları, 1983.

